

УДК 811.163.1'272-112''16'':271.4-725

**УНІЙНЕ ДУХІВНИЦТВО І РУСЬКА МОВА
(КНИЖНА УКРАЇНСЬКА) У XVII СТ.:
ТЕНДЕНЦІ ТЯЖІННЯ І ВІДШТОВХУВАННЯ**

Ірина Фаріон

*Національний університет «Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна
iryna.farion@gmail.com*

У статті досліджено проблему мовної свідомості українського унійного духівництва та місця в ній руської мови (книжної української) у XVII ст. Основна увага зосереджена на філософії мовної свідомості духівництва в діакронії, характері рецепції руської мови в різних релігійних творах і документах та ролі знакових особистостей у виборі та утвердженні руської мови. Зроблено висновок про взаємозалежний зв'язок між суспільно-політичними та релігійними процесами у Речі Посполитій і, попри певні реформаційні зусилля, консервативний та сателітний шлях вирішення мовної проблематики.

Ключові слова: Берестейська унія, унійне духівництво, руська мова, церковнослов'янська мова, реформація.

Українське унійне (греко-католицьке) духівництво у XVII ст. і статус руської мови (книжної української) у суспільстві – не просто малодосліджена проблема, але й відсутня як засадничий системний чинник у студіюванні соціолінгвістичних процесів ранньомодерного часу. Перший, хто порушив цю проблему у системному контексті, відомий історик української мови Василь Німчук: *«Проблема зв'язку мовної та церковно-релігійної ситуації в Україні кінця XVI – XVII ст. [...] в усій повноті в лінгвістиці ніколи не ставилася ні в дореволюційних, ні в радянських дослідженнях з історії літературної мови. Ми прагнемо намітити шляхи її вивчення»* [13: 1].

Наше дослідження спрямоване на вивчення мовної свідомості унійного духівництва та місця в ній руської мови. Для повноти аналізу порушеної проблеми засадничими є студії з філософії (Василя Лісового, Володимира Жмира, Івана Паславського), історії Церкви (Дмитра Блажейовського, Софронія Мудрого, Андрія Пашука, Ігоря Ісиченка), історії літератури (Михайла Грушевського, Михайла Возняка, Дмитра Чижевського, Ігоря Ісиченка, Руслана Ткачука), української історії (В'ячеслава Липинського, Наталі Яковенко). Маємо на меті певною мірою заповнити заявлену наукову лауну, синтезувавши основні положення зазначених суміжних дисциплін і простеживши та проаналізувавши на основі джерельних матеріалів філософію мовної свідомості духівництва в діакронії, характер рецепції руської мови у різних релігійних творах і документах та роль знакових особистостей у виборі та утвердженні руської мови.

Соціолінгвістичне тло

На ту пору духівництво було провідним суспільним станом і творцем визначальних ідеологем. У XVI ст. воно становило 10% української людності, що зумовлювало його суттєвий вплив на суспільство [14: 69]. У Речі Посполитій повсюдно

діяла середньовічна максима *cuius region eius religio*¹. У XVII ст. ця максима наштовхнулася на козацьке гасло з протилежної сторони «*За віру і націю руську*». Антагонізм взаємин сприяв стрімкій зміні якості суспільно-політичного життя, замішаного на ідеологічній релігійній основі. Після Люблінської унії духівництво під впливом панівної станової ідеї розпалося на дві групи: вища ієрархія разом із деякими представниками білого духівництва утворили «*шляхту духовного стану*» і швидко злилися з «*панами шляхтою станів світських*», натомість нижче духівництво само собою відпало до «*посполитого стану*».

На перешкоді прагнень «*шляхти духовного стану*» були давні соборні традиції Української Православної Церкви, зокрема виборність (до митрополита включно), залучення до виборів і до інших церковних справ мирян. І це тоді, коли католицьке духівництво правувало світською політикою, а надання церковних посад перебувало в руках короля. Спроба найвищого українського духівництва триматися польсько-католицького способу життя натрапила на опір з боку парафіян, самоорганізованих у братства. На перешкоді намірам «*шляхти духовного стану*» були також східні патріархи, що підтримували братства. У цій ситуації саме вище українське духівництво виступило ініціатором унії з Римом [4: 152], що стало чи не найрадикальнішим способом вирішення глибинної кризи візантійського православ'я і водночас, завдяки запровадженню «простої» руської мови до релігійної царини, по-справжньому демократизувало саме християнство. У перебігові цієї боротьби, може, вперше за всю історію України, постала низка релігійних діячів, що на теоретичному та політичному рівнях визначали головні ознаки українського етносу, писали переважно «простою» руською мовою та визначали її місце в суспільстві.

Однак є і інший бік проблеми. У XVI–XVII ст. церковні діячі і, на жаль, як зауважив Іван Франко, «*Вся кривава трагедія Хмельниччини, Виговщини, Дорошенищини і Паліївщини для тієї літератури пройшла наче непоміченою. Головні письменники цього періоду: Сильвестр Косов, Лазар Баранович, Іоанікій Галятовський, Інокентій Гізель, Антоній Радивиловський, Симеон Полоцький, Димитрій Ростовський, Стефан Яворський, Єпифаній Славинецький та інші – це теологи, котрі займають видатні становища в ієрархії і дбають переважно про інтереси цієї ієрархії. Пишуть вони здебільшого теологічні твори – не раз величезні збірки казань, навчальних віршів без іскри поезії, житій святих або легенд про чудеса*» [23: 358]. То чи дбали вони за основний інструмент своєї праці – зрозумілу для спільноти мову?

Основним і визначальним інструментом духівництва було Слово, втілене у сакральній мові православного світу – церковнослов'янській. У контексті історичного розвитку ця мова вступала в суперечність не лише з латинською – символом католицизму, але і з руською мовою (книжною українською), що обслуговувала світську сферу буття. У міру дуже повільної секуляризації² суспільства впродовж XIV–XVII ст. мовний вибір духівництва без перебільшення сигналізував про тектонічні зрушення у загальному світогляді українців та посідав виняткову роль у їхній історичній долі. Ця залежність зумовлена самою генеалогією православ'я: від самих

¹ Букв.: *чия країна, того і віра*: у ширшому розумінні – той, хто має владу, визначає світогляд (на своїх теренах). Цей вираз був одним із основних положень «релігійного миру» в німецькому місті Авгсбургзі 1555 р., за яким князь кожної землі визначав конфесію своїх підданих.

² На думку О. Пахльовської, українська культура, як і всі культури православно-слов'янського кола, залишалася несекуляризованою до кінця XVIII ст. [17: 395]

початків воно *«народжувалося як Церква Влади. Письменники належали лише до вищого клиру, який був прямою еманациєю влади»* [17: 400], і майже всі вони добре володіли «простою» руською мовою.

На ту пору зв'язок між етнічністю та мовою в духовній царині почав набувати увиразнення, що спонукало духівництво вириватися зі звичного панслов'янського кола уявлень, а Церква стала *«єдиною національною інституцією, де можна було почувати себе українцем»* [14: 70]. Прикметно й те, що межі і сфери функціонування різних мов *«немалою мірою формувала конфесійна ситуація в українських землях»* [13: 1].

Українська Унійна Церква і руська мова

Ідейні засади мовної свідомості унійного духівництва значною мірою можемо почерпнути з юридичних документів та процедури укладення унії. Чільна роль у творенні *«Артикулів що належать до з'єдинення з Римською Церквою»* Берестейської унії 1596 року належала Іпатієві Потію, *«апостолові унії»*. Документ первісно укладено руською мовою, надіслана копія до Рима була – польською [ОДБУ: 21].

У пункті 2-му *«Артикулів»*, зокрема, йшлося, *«Щоб богопочитання і всі молитви – ранні, вечірні й нічні – нам у цілості залишилися, згідно зі стародавнім звичаєм Східної Церкви [...] а також усі інші церемонії та обряди нашої Церкви, що ними ми досі користувалися, оскільки і в Римі, під послухом Найвищого Архисрепа, також це зберігається; і щоб це все ми правили нашою мовою (idiomate nostro)»* [ОДБУ: 54]. Зауважимо, що під *«нашою мовою»* розуміли церковнослов'янську мову руської редакції. Василь Німчук зазначає, що *«збереження цього традиційного знаряддя духовності було важливим не тільки з точки зору утвердження національно-релігійної ідентичності русинів (українців та білорусів) у церковно-релігійному контексті Польщі, конфесійною і літературно-писемною мовою котрого була латина, але й об'єктивно залишалася тією ланкою, що тримала українців у рамках єдиної культури»* [13: 12]. Розгляд проблеми у психолінгвістичній площині засвідчує банальний, але глибинно вмотивований страх *«відступити від кирило-методіївської традиції, порушити єдність східнослов'янського християнства»* [13: 26].

Об'єктивність і вмотивований страх перед «простою» мовою, як показала історія, призвели до тривалої втрати власного руськомовного обличчя, а відтак, і неможливості створити власну державу. У цій трагедії відсутності власної держави і пріоритетності руської мові чималу роль відіграв ще один психологічно-соціальний чинник: церковна ієрархія намагалася свідомо чи підсвідомо відмежувати себе від маси простолюду, і це певною мірою спричинило поширення польської та церковно-слов'янської мов [13: 24].

Водночас у пункті 10-ому артикулів ідеться про етнічну основу духовних провідників, що мимоволі впливали на проникнення розмовних елементів у церковнослов'янську мову: *«Щоб митрополитів, єпископських та інших високих духовних санів нашого обряду не давали нікому іншому, крім людей народу руського або грецького і нашої релігії»* [ОДБУ: 55]. Таке формулювання сповна відповідало духові Вислицького та Литовських Статутів і засвідчувало закоріненість етнічного чинника у свідомість наших предків як неспростовної антитези *«свого – чужого»*. Підтверджують цю екзистенційну протиставність слова Іпатія Потія про те, що прагнення уніятів повернути *«до тієї давньої згоди, яка була спочатку за часів з'єднання»*, викривлено тлумачать православні як *«...зовсім нічого свого не залишити, а перетворитися в інше!»* [П. Унія: 102–103]

Зазначене сприйняття слов'янської мови як *«своєї»* не виводило чільне унійне духівництво за межі традиційних мовних уявлень у площину радикальної мовної

реформації, як це, наприклад, було у Чехії, Німеччині та Польщі. Проте, як відомо з листа єпископа Луцького і Острозького Кирила Терлецького та єпископа Володимирського і Берестейського Іпатія Потія до єпископа Львівського Гедеона Балабана, зустріч із папою відбувалася в різномовному кодї, але послання руської ієрархії 23 грудня 1596 року спочатку зачитано мовою оригіналу – руською і вручено папі. Відтак папський секретар Сільвій Антоніян прочитав цього листа в латинському перекладі [20: 79].

У листі зазначено, що отець Остафій Волович руською мовою зачитав Балабанового листа папі, *«толькожь, кромь наших пановъ Поляковъ и кромь пановъ Литовскихъ, которыхъ есть се zde досить, никто поруску не зрозумилъ. Алесмы мели полатине преложоный готово, и скоро поруску прочиталъ панъ Воловичъ, тогда зараз тотъ полатине читано»* [Арх. ЮЗР, 1859: 483], опісля латинською зачитав його папський секретар Антоніян. У посланні наголошено, *«цоб Ваша Святість зволила нас усіх залишити при вірі, Святих Тайнах і обрядах Східної Церкви, не нарушаючи їх ні в чому, але так, як і колись за з'єдинення бувало, і затвердила це нам...»* [ОДБУ: 63]. Після позитивної реакції папи на прошення про унію Іпатій Потій та Кирило Терлецький склали присягу на Євангелії: *«я Володимирский полатине, а я Луцкий поруску»* [Арх. ЮЗР, 1859: 483]. Таким способом унійне духівництво продемонструвало найвищу гідність руської мови: *«На бажанє Потія, папа, принимаючи присягу, не лиш в латинській, але і в руській мові, таким чином неначе санкціонував її повагу»* [27: 151].

Того ж дня папа Климент VIII видав конституцію «Magnus Dominus et laudabilis», зауваживши і на мові православних: *«...користуючись власною мовою і звичаями та зберігаючи грецький обряд, пішли слідом жалугідної грецької схизми...»*, а відтак підкреслив, що на зустрічі з ним послання було написано і виголошене руською мовою, як і складено присягу руською та латинською мовами [ОДБУ: 66, 71]. Коли король потверджував умови унії, то Іпатій Потій *«зажадав, цоби королівське письмо було виготовлене в руській і латинській мові»* [24: 93].

Супротивники унії (як православні, так і католики), не сприймаючи мотивів і завдань творців унії та їхнього вектора розвитку, очікували стрімкого спольщення уніятів, чого не лише історично не сталося, а навпаки, Унійна Церква стала оплотом української ідентичності. Це був саме той історичний фокус подій, коли релігія, безумовно, ставала *«одним із найважливіших чинників етнотворення»* [9: 25], вписуючись у ренесансно-реформаційний процес *«формування самобутніх національних культур, національних держав, а подекуди і національних церков. [...] З цим загальноєвропейським процесом слід, на наш погляд, пов'язувати і виникнення Української Греко-Католицької Церкви»* [15: 53]. Водночас наміри окремих представників Рима, зокрема посланця до Московщини Антоніо Поссевіно, свідчать про загрозову релігійну уніфікацію. У своєму творі 1587 року посланець зауважив, що при унії можна б тимчасово дозволити русинам відправляти Літургію своєю (тобто церковнослов'янською) або грецькою мовами. Однак краще їх повчати, щоб вони, поступово позбуваючись *«гірших зі своїх обрядів»*, тісніше в'язалися з Католицькою Церквою. Відтак русини повинні спочатку прийняти *«стародавні і закономірні грецькі практики»*, а тоді остаточно перейти на латинський обряд [2: 5].

Як відбувалася демократизація унійного церковного життя у мовному плані? На перших порах в офіційно-релігійній комунікації за участі Іпатія Потія руській мові відведено гідне місце, так само, як і в унійних документах, створених за Велямина Рутського. Водночас післяунійні процеси розширили сферу використання польської

мови, попри те, що перші твори написано руською мовою³: «Глибиною опанування польцизною функцій літературної мови» стало переважне використання польської мови у післяунійній полеміці: «Греко-православні автори широко послуговувалися руською (та церковнослов'янською) мовою на початку конфлікту, але вже 1597 року з'явився перший православний твір, писаний по-польськи, а починаючи з 1628 р. вживано тільки польської» [25: 718]. Практикували також використання польської графіки через щоразу більше віддалення від незрозумілої слов'янської мови. Зокрема, у час Замойського собору за митрополитства Лева Кишки видано спеціально для уніятів «Лексиконъ, сиѢчь Словесникъ Словенскій, имѢющъ въ себѢ слова первѢе словенскія, азбучныя, по семь же польскія, благопотребный къ выразу Ѣнію словесъ словенскихъ, обрѢтающихся въ книгахъ церковныхъ». У передмові до нього митрополит Лев Кишка вмотивовує потребу такого «Словесника»: «...что сотный іерей едва словенскій разумѢетъ языкъ, невѢдая, что чтетъ въ божественной службѢ, съ погубелією своєю и порученныхъ паствѢ его душъ...» [Арх. Сб.: XLVI]. Підсумував це наскрізне використання двох мовних кодів Василь Німчук: представники двох конфесій – унійної та православної, розширивши сферу вживання польської мови з метою поширити знання про українську культуру, реально заклали ґрунт для довготривалої колонізації [13: 13]. Такий стан справ укотре підтвердив історичну безсперктивність половинчастої позиції у стратегічних питаннях нації, серед яких безсумнівним є мовний чинник.

Як зауважила польська дослідниця Т. Хинчевська-Геннель, серед уніятів цікавим є факт сильнішого дотримання руської мови, і то, очевидно, з остраху, аби їх не звинуватили у відступництві [28: 58]. Натомість Петро Могила та його сподвижники могли собі дозволити найвищий ступінь прихованої латинізації порівняно з уніатами, що часто були змушені доводити свою православність через мовний чинник зокрема [7: 46].

Серед найяскравіших ідейних світлин того часу – митрополит Велямин Рутський. Він, народжений у сім'ї, що з православ'я перейшла на протестантство, а потім, зазнавши протиреформаційних католицьких впливів у Римі, врешті став ревним уніатом. Його руськомовний вибір сповна вписувався у траєкторію різних конфесійних орієнтацій того часу. Нагадаємо, що кальвіністами спершу були і митрополити Іпатій Потій та Рафаїл Корсак. Саме руською мовою 1612 року склав Велямин Рутський присягу перед своєю висвятою на єпископа-помічника митрополитові Іпатієві Потієві [16: 48–50]. На 1617–1623 роки припадає створення ним Василянського Чину з непохитним мовним пріоритетом – руським. Василянський Чин стає ідеологічним ядром розвитку Унійної Церкви зі збереженням візантійської традиції, католицькою орієнтацією та національно-мовними пріоритетами в основі.

Унікальними документами в потвердженні статусу руської мови у житті унійного духовництва були протоколи перших шістьох капітул (чернечих соборів) від 1617 до 1636 року, що первісно написані руською мовою і лише згодом перекладені

³ «Послание до латын из их же книг» (1582 р.), «Ключ Царства Небесного» (1587 р.) Г. Смотрицького, «О единой истинной православной вірі» (1588 р.) В. Суразького, «Унія...» (1596 р.) І. Потія. Одночасно польською та руською мовою виходить «Казанье святого Кирила...» (1596 р.) С. Зизанія, «Описание ѣ оборона собору руского Брестейского» (1596 р.) (текст П. Скарги, переклад І. Потія), «Апокрисис» (по-польському 1597 р., по-руському 1598 р.) Христофора Філалета (М. Броневського), «Антиризис против Христофора Филалета» (по-руському 1599 р., по-польському 1600 р.).

польською та латинською⁴. На своїй останній Віленській капітулі 1636 року Велямин Рутський особисто застерігав монахів, щоб говорили між собою і проповідували руською мовою: *«Митрополит і ми, капітульні отці, виразно постановляємо, щоб отці й брати в церквах не іншою мовою, а тільки руською проповідували Слово Боже»*⁵ [12: 138].

Велямин Рутський – автор двох програмових документів діяльності унійної церкви, а саме зародження Василіянського Чину: *«Discursus Rhuteni...»* («Виклад одного Русина про виправлення (церковного) устрою в грецькому обряді», 1605 р.) та *«Programma Unionis»* (1606 р.), що дійшли до нас латинською мовою. У «Викладі» йдеться про запрошення західних монахів до унійних монастирів, які б вивчали наш обряд і мову. Натомість у «Програмі унії» провідною є думка про те, що католицькі місіонери повинні не просто пристосуватися до звичаїв та вдачі нашого народу, але й заздальгідь, у себе на Заході, вивчити наші звичаї та мову і посвятитися довічній місійній праці в руській церкві. Наприкінці статті Велямин Рутський ставить Чинові на Русі п'ять умов, серед яких у третій умові йдеться про руську мову: *«Повинні б заснувати монастирі в Римі та в інших провінціях, де б виховувалися монахи, покликані до такої місії. Вони будуть підлягати безпосередньо головному настоятелю. Мусять вивчити грецьку й руську мови. До тих монастирів можна приймати також руських студентів»* [19: 37–40]. Ймовірно, ці тексти написано латиною ще й тому, що вони адресовані латинникам, які мали б задіяти свої Чини на Русі. Ці писання Велямина Рутського справилися. Коли стало досить вишколених монахів, митрополит почав закладати при монастирях школи для руської молоді. Велямин Рутський навіть впливав на єзуїтів, де навчалася наша молодь, *«щоб вони заводили у себе науку руської мови. Перші зробили се єзуїти в Луцьку в 1611 році, де в 1614 році молодіж витала Рутського вже руським діалогом»* [27: 153].

Митрополитові Веляминову Рутському належить ідея замирення двох українських церков, що особливо гостро постала після вбивства православними Йосафата Кунцевича. 1624 року він виступив з ідеєю створення українського патріархату. Нового розвитку ця проблема набула за митрополита Петра Могили, якого і бачив на патріаршому престолі Велямин Рутський. З цього приводу митрополит Петро Могила залишив такі міркування щодо мови: *«Наш митрополит не ходитиме ні до Рима, як це робить одна частина українців, ні до Царгорода, як це є у звичаю другої, але хай буде постійно поставлений собором архиєреїв... і кожний з них, по виборі на митрополію й поставлення на архієпископський престіл, нехай складе ісповідь єдності святої віри, визнання першості Римського Архиєрея, і цю сповідь нехай проголосить публічно по-грецьки, по-латинськи й по-руськи по всій Русі...»* [11: 204]. На жаль, смерть Петра Могили і козацька війна 1648–1654 років зупинила прагнення до екуменічної єдності: войовничо піднятий прапор православ'я лише призвів в

⁴ 1703 року відбулася Новгородська капітула, що обрала протоархимандритом Лева Кишку, який, ставши 1698 року генеральним секретарем, подав приклад успішного адміністрування з упорядкування всіх капітул, «перекладаючи на польську мову», що, без сумніву, свідчило про подальші процеси полонізації. На капітулі 1709 року переобрано митрополитом Лева Кишку і зазначено: «На новіціят приймати тільки гідних і учених кандидатів, які знають по-руському та по-латинському» [12: 160, 162]. До 1709 року відбулося 26 капітул.

⁵ «...ktory jest o potrzebie używania od nas języka ruskiego w mowach nashych, a mianowicie u osobliwie w cerkwiach. Dla tego pilno barzo iegomość z drugimi oycami postanowił, aby oycowie u bracia zakonu naszego w cerkwiach nie inszym, ale tylko ruskim językiem opowiadania słowa Bożego czynili» [Apx. Сб. : 43]

останній чверті XVII ст. до знищення Української Православної Церкви і злиття її з московською.

Юрій Липа метафорично і влучно означив унійну *«руську трійцю»* Іпатія Потія, Йосифа Веляміна Рутського та Йосафата Кунцевича як *«право, зміст і душу українського греко-католицизму»* [8: 317], структурувавши його основні ідеологічні виміри: юридичне закріплення унії через «Артикули», створення чернечого Василіянського Чину як фортеці унійного духу та одержиму посвяту через беатифікацію Йосафата Кунцевича, жорстоко вбитого православними 1623 року.

На тлі стрімких видавничих процесів у відновленій Українській Православній Церкві 1620 року, зокрема Лаврській друкарні під керівництвом галичанина Єлисея Плетенецького, видавничі здобутки Унійної Церкви мінімальні: з літургійних василіянських видань після «Службника» і «Требника» (1617 та 1618 рр., друкарня Лева Мамонича у Вільні, де архимандритом Віленського монастиря був Йосафат Кунцевич) маємо лише «Часослов» Гавриїла Коленди (1670 р.), «Унівський Требник» (1681 р.) та «Службник» Купріяна Жоховського (1692 р.). Певною мірою це пояснює «римський чинник». У XVII ст. римська влада вимагала, щоб руські єпископи надсилали примірник наміреного видання з перекладом усього тексту латиною або італійською мовою, аби у Ватикані спеціальна комісія перевірила, чи нема в ньому догматичних відхилень або блудів. Цікаво, що аж до 1860-их рр. у цілій Ватиканській бібліотеці був лише один руський «Службник» [2: 21].

Не сприяла видавничій та іншій діяльності передусім загальнополітична ситуація: національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, як і інші козацькі рухи, були одностайні у вимозі скасувати унію, про що свідчить Зборівська угода 1649 року, зокрема пункт 3: *«Унія, як постійна причина пригноблення руського народу і труднощів Речі Посполитої, повинна бути скасована...»*, а також пункт 5: *«Всі церкви і церковні маєтки, фундації, руські надання, несправедливо забрані і відсуджені уніятами, повинні бути відібрані від уніятського духовенства...»* [ДХ: 130]. Релігійні пріоритети виписані і в Гадяцькій угоді Війська Запорозького з послами Речі Посполитої 6 вересня 1658 року: *«Унії в Малороссіи не бывать»* [УУГ: 46]. Сучасник тих подій єпископ Яків Суша свідчить про послідовне винищення *«з'єдинених монахів»* як оплоту унії, що вистояли лише завдяки обороні Рима, відданості ідеї та своїй внутрішній організації.

Спостережено, що *«з унійного середовища найяскравіші і найталановитіші постаті виходили до середини XVII ст. Саме вони зробили найбільший внесок у полемічний і церковно-богословський (теологічний) стилі староукраїнської мови з боку уніятів. У другій половині XVII віку не маємо таких видатних полемістів З'єдиненої Церкви, як у Православної Церкви»* [13: 4], що, без сумніву, зумовлено зазначеними суспільно-політичними подіями, через які з другої половини XVII ст. Унійна Церква опинилася за межами юридичного поля, ставши об'єктом переслідування, знищення та колонізації.

Вже в матеріалах василіянської капітули 1650 року читаємо, що *«деякі неукі»* починають вводити окремі латинські практики, себто не вгаває колонізаційно-латинський наступ, про який наприкінці XVII ст. емоційно висловився помічник митрополита Кипріяна Жоховського Самійло Піліховський, часто повторюючи *«Вічная пам'ять Русі!»* [19: 94], а найпекучішу аналітику цих процесів дав отець Петро Камінський у своєму польськомовному «Манускрипті...» («Манускрипт велебного отця Петра Камінського, писаний до певного уніята Литовського, але не докінчений», 1686 р.) з окремим мовним розділом «Дезертири з латинського обряду у відношенні до

грецького обряду й руської мови» [УСПД ост. чв. XVII – поч. XVIII: 208–260]. Автор відтворює не лише викривлену соціолінгвістичну атмосферу, але й випинає важливу власне мовознавчу проблематику. Йдеться про розгортання контексту культури мовлення і негативної оцінки мішаної, макаронічної мови, вмотивовуючи це явище глибинними ментально-соціальними процесами: «...самі не знають, що роблять, так помішалися», «...і що ми єсьмо? Ляхи не Ляхи, Русь не Русь. Русь на італійських ногах» [Там само: 255–259]. Наголос на антропонімній лексиці як етнічному ідентифікаторові вкотре засвідчує національне самоусвідомлення отця Камінського, а отже, і загальне сприйняття суспільством антропоніма як коду у відмиканні свого – чужого: «Всі руські князі – куди вони поділися? Тільки з імен їхніх чуємо, що була колись Русь княжа», «Інші криються з тим, що вони русини, і забираються в чужі краї, позмінювавши прізвища» [Там само: 223, 214].

Траскторія функціонування руської мови в унійних колах наприкінці XVII ст. після високих руськомовних поривів Іпатія Потія та Веляміна Рутського, ударів приглушення її у часи козацьких змагань знову зазнала спаду перед відродженням у XVIII ст. Польськомовність цієї патріотичної праці вкотре підтверджує, що вибір мови твору на ту пору не означав національного відступництва, а був виявом «загального духу того часу» і лише «одиночі спроможні були піднятися над загальною – як правило, негативною – опінією та утверджувати свою національну ідентичність – і насамперед у мові» [26: 283, 169]. Як проникливо спостеріг Василь Щурат, через те, що значна кількість поляків постриглася до чину василіян (бо саме вони могли посідати найвищі церковні посади), 1683 року ці поляки з походження зажадали від Рима запровадження латинської Літургії замість слов'янської [26: 153–154].

У контексті полонізаційних процесів наприкінці XVII ст. характерною є офіційно-ділова документація Львівського унійного єпископа Йосипа Шумлянського, що провадилася лише польською та латинською мовами, подекуди з обрамленням документа руською мовою та польським підписом самого єпископа *Josif episkop Lwowski, manu propria*. Якщо королівські грамоти Іпатієві Потію адресовано руською мовою, то диплом короля Іоана III Й. Шумлянському на звання Києво-Печерського архимандрита 1684 року написано латинською та польською мовами з руськомовним обрамленням, а королівську грамоту 1686 року – лише польською⁶. Попри ті сумні барви полонізації унійного духівництва, саме на останню чверть XVII ст. припає вихід знакових релігійних руськомовних творів («Часослов» Гавриїла Коленди (1670 р.), «Унівський Требник» (1681 р.) та «Служебник» Кипріяна Жоховського (1692 р.)), що неминуче впливали на поширення руської мови у свідомості загалу і самим фактом свого існування стримували агресивну полонізацію релігійно-державного штибу.

Водночас треба пам'ятати, що в Галичині унія офіційно утвердилася аж наприкінці XVII – на поч. XVIII ст.: ще впродовж 100 років Галичина була православною. У XVII ст. унія поширювалася переважно в Білорусі, на Холмщині та подекуди на Волині. Завдяки митрополитові Кипріяну Жоховському (1674–1693 рр.) саме після знищення Української Православної Церкви Унійна Церква поширилася на

⁶ Листи Й. Шумлянського до К. Жоховського; Пункти, створені унійними єпископами для папського нунція; Пункти, що уклали митрополит Жоховський і Львівський єпископ Шумлянський 1681 року; Диплом короля Іоана III Й. Шумлянському на звання Києво-Печерського архимандрита; Лист Й. Шумлянського до шляхти Овруцького повіту; Скарги Й. Шумлянського; Універсал Й. Шумлянського Овруцькому протоієреєві Симеону Комарові; Контракт Й. Шумлянського на орендне володіння шляхтичу Самуїлу Шумлянському та ін. [Арх. ЮЗР, 1871: 37–42, 72–73, 76–77, 91–92, 217–220, 247–250, 283–284]

Перемишльську (1692 р.), Львівську (1700 р.) і Луцьку (1702 р.) єпархії, що викликало нестримний гнів царя Петра I та офіційний протест проти цього [18: 181–182]. І не дивно, адже саме Унійна Церква, попри непоборні колонізаційні процеси наприкінці XVII ст., сповна перебрала на себе функції духовно-національного ідентифікатора русинів-українців у наступному XVIII ст.

Іпатій Потій⁷ (1541–1613): вибір мовного коду і лінгвістичні судження

Показовим у мовній свідомості є мовний код інтелектуалів-уніятів, серед яких найвидатніша постать – ініціатор Берестейської унії Іпатій Потій. Як зауважив К. Студинський, від 1595 року до виступу його учня Мороховського 1612 року, він був *«одиноким полемістом з-посеред уніятів, що обстоював інтереси своєї Церкви»* [ППП: LIII]. Дослідник зауважив на винятковості стилю полеміста з характерною лише для нього лексикою, на зразок, православних називав *«наливайками»*, Церкву *«наливайковою»*, серед улюблених слів *«машкара»*, *«проклята схизма»*, *«баламутня»* тощо. Однак це *«не лише поодинокі гадки і звороти, але також весь спосіб писання, нев'язаний ніякими конвенціональними формами, стиль живий і ядерний...»* [ППП: LIV]. Про стиль Іпатія Потія як світліну *«духа тодішнього часу»* висловився Остап Макарушка: *«Тон писань Потія [...] є простий, не вибагливий, але аподиктичний. Свої мислі й звороти любить часто повтаряти. [...] Потій не вагає ся кождоу річ назвати по імені, не жахає ся ніякого ні то терпкого, ні то неестетичного терміну чи звороту, а щоби бути плястичним, послуговує ся доволі часто неуживаними в гарнім стилі прозвищами, черпаними із буденної зоологічної термінології. Та стиль і тон письм Потія – се тільки одна з фотографій поведеня, настрою і духа тодішнього часу»* [10: 147]. Кирило Студинський, роздумуючи над стилем Іпатія Потія, вмотивовував його суспільно-релігійними обставинами: *«А коли в Потія творах разить не раз безоглядність, коли він не перебирає в словах і зворотах, то нехай кождий з нас тямить, серед яких обставин він жив і що друга сторона рівно ж вирозуміlostію і безпристрастностію не грішила»* [21: 166].

Михайло Грушевський його стиль називав *«сильно колоритним та індивідуальним»*, а наскрізне пересипання творів гумористичними прислів'ями і приказками надавало його творам *«незвичайної жвавості і безпосередності»* [3: 198, 202]. Цим думкам вторить і радянське видання Історії української літератури: *«Мова його творів близька до української народної, він дуже часто, більше ніж усі українські полемісти, взяті разом, вживав народні прислів'я, приказки, фразеологізми, порівняння»*, проте обов'язково додаючи ідеологічного дьогтю: *«Потій умів говорити з пафосом, ясно, гарно, просто, але все це було тільки майстерне жонглювання словами»* [6: 265–266].

Полеміст від 1595 до 1609 року написав понад 10 творів руською та польською мовами: *«Унія»* (руською мовою, 1595 р.), *«Календарь римській новий»* (руською мовою, 1596 р.), *«Антиризис...»* (руською мовою 1599 р., польською – 1600 р.), *«Оборона святого синоду Флорентійського»* (польською мовою 1603 р., руською – 1604 р.), *«Гармонія...»* (паралельно руською та польською мовами, 1608 р.), *«Ісповеданє в.:ри»* (1609 р.) та ін. Серед польськомовних творів – *«Relacia, u uwazenie»* (1609 р.), *«Haeresiae, ignorantiae u polityka porów i mieszczan bractwa wileńskiego»*

⁷ Дід писався П а т е й Тишкович (мабуть, ім'я Іпатій), батько – Лев Патисевич і Потесевич, внук Потій, Потей, у польській формі Росієй, що відповідає українському Потій [3: 196].

(1608 р.), «O przywileiach, nadanych od Naiasnieyszch królów polskich» (1605 р.), «Poselstwo do Papieża...» (двома мовами, 1605 р.).

Переклав він руською мовою твір Петра Скарги «Synod brzeski i jego obrona» [10: 145] і «Казання» про антихриста, яке видали римляни, «на нашу руську мову», сповідуючи наскрізний для того часу принцип «оборони старовини» [П.Унія: 121]. Низка творів мислителя втрачена, про що дізнаємося опосередковано: «Справедливое описание поступку и sprawy синоду Берестейского» (1597 р.), «Розмова братчика зь Берестяницею» (1604–1605 рр.), «Z martwych wstały Nalewajko» (1607 р.) [21: 163–164].

Руською мовою Іпатій Потій написав свій заповіт 19 листопада 1609 року, вказавши і про особливий реєстр «рукою моею власною, писмом полскимъ, назначилемъ» [Арх. ЮЗР, 1883: 393]. Однак вже 27 квітня 1613 року доповнення до заповіту написано і підписано по-польському: «Rejestr do testamentu mego należący, ręką moią własną pisaną» [Арх. ЮЗР, 1883: 394–395].

Серед втрачених творів полеміста передусім проповіді. Перше видання його 74-ох руськомовних проповідей (53 слова «казаня» і 21 бесіда «гомлія») вийшло задовго після його смерті 1674 року, у польському перекладі світ побачив їх у 1714 і 1778 роках [1: 484; 22: 377]. Логічно припустити, що потреба перекладу проповідей та їхнє неодноразове перевидання свідчило про їхню неабияку красномовність і змістовність, усупереч панівній на ту пору схоластичній проповіді. Як зауважив Микола Трипольський, проповіді Іпатія Потія виразно відрізнялися не лише апелюванням до волі та серця, а прямим і безпосереднім стосунком до життєвих проблем [22: 403], звідки очевидним є руськомовний вибір автора.

Михайло Грушевський, зауважуючи на втраті «20 секстерн – зшитків із 6 аркушів», припускає, що це був перший великий корпус «українських казань у католицькій стилі щодо змісту і щодо форми. Але, не опублікований своєчасно, він не мав впливу на розвій українського проповідництва XVII віку» [3: 215]. Однак визнання на соборі в Пйотрокові 1607 року Іпатія Потія великим проповідником певною мірою спростовує це припущення вченого [21: 166].

У контексті ствердження польської ідентичності в супротиві до тривалого компромісового утвердження руської ідентичності знаменними є слова головного зовнішнього каталізатора української полемічної літератури Петра Скарги, одного з опонентів Іпатія Потія з католицького табору, про те, що «мова латинська вже стара і визріла від багатьох віків; наша (польська) ще молода і потребує опрацювання... Зрештою – я поляк, – і тільки для поляків живу, думаю і пишу» [22: 378–379]. Мабуть, на ці судження взорувався Іпатій Потій, з огляду на фактичне повторення Скаржиної тези, але в руському контексті: «Я право віруючий християнин, я руський [...] для блага руських я живу, думаю і пишу» [22: 379]. Звідси і його проповіді руською мовою в першому виданні 1674 року, які згодом, під впливом колонізаційних процесів, переклав польською Лев Кишка 1714 року у Супраслі, сам про це зазначивши: «...мною Львомъ Кишкой, прототроніемъ и администраторомъ всея Россіи, епископомъ владимірскимъ и брестскимъ съ рускаго языка на польській переведены и обнародованы» [22: 379].

Офіційно-ділова документація Іпатія Потія від 1599 до 1610 років, а саме його грамоти та заяви, як і грамоти польського короля Сигізмунда III до нього, а також скарги на адресу Іпатія Потія і його підписи написано винятково руською мовою [Акт. ЮЗР, 1865: 3–5, 7–8, 10–12, 29–31, 35–36, 42–49, 53–54, 60, 64–65, 68].

У передмові до твору «Унія грековъ съ костелом римскимъ» (1595 р.) полеміст зауважує на біблійній силі слова через гідного пастиря і проповідника, що має перед собою *«не бараны, не бидло н.:моє, але стадо словесныхъ овецъ Христовыхъ ...»* [РИБ Унія: 113].

У двомовній полемічній праці «Антиризисъ или Апологія противъ Христофора Филалета» (руською 1599 р., польською 1600 р.) Іпатій Потій порушує проблему первинного джерела правдивої інформації про унію, яка полягає в читанні руських книг, що згодом розгорне і в своїх наступних працях: *«Хочеш ли ведати, хрестияньскій [брате], чытай собе книжки Рускіе (у Вильни, въ року 1597), не тые, на которые Филалеть одпись чынить, але другіе, которымъ напишь «Справедливое описанье поступку и справы сынод[у Берестейского]»»* [РИБ Антиризис: 503]. Полемізуючи з Христофором Філалетом (насправді протестантом Мартином Броневським), зокрема його працею «Апокрисис» (1597–1599 рр.), мислитель наголошує на мовних приписах Тридентського собору, який у 1562–1563 рр. провів межу між мовою літургії і проповіді, між мовою культури, «простою» мовою і простомовною реальністю у протестантських церквах: *«Службы зась Божое посполитыъ языкомъ (отправовати) – не до нашихъ литургей Греческихъ, которые ся Словенскимъ языкомъ звыкли отпраовати, але на Латинские стегаеть, против Немцовъ, которые, будучи Римьского набоженства, Немецкимъ языкомъ безъ воли старьшого своего мшы были впровадили, покинувши старый звычай Латинского костела. Але наши набоженства, якое вышей слышалъ, водлуг постановенья светыхъ отецъ Греческихъ Восточное церькви, яко ся и до сихъ часовъ отпраовати звыкли, вцале захованы»* [РИБ Антиризис: 755–756]. Сперечаючись із прихованим протестантом, Іпатій Потій доводить позитивність дотримання питомої традиції правити Службу Божу словенською мовою, підтверджуючи таким способом консервативний погляд руського духівництва в цій царині, на противагу до рішучих дій протестантів забезпечити Літургію народною мовою.

Іпатій Потій звинувачує Філалета у вибірковому та перекрученому перекладі латинських джерел, співчутливо зауважуючи: *«А штожь можетъ правдивый Русинъ ведати, который Латинского писма не читаеть, если то онъ справедливо преложилъ, и если ся до того стегаеть, на што онъ керуетъ?»* [РИБ Антиризис: 902]. Відтак мислитель закликає сягати джерел, і зокрема руськомовних, аби пізнати правду, що без знання латинської мови здійснити складно: *«Для милосердия Божого, прошу: чытайте писма светыхъ отецъ, чытайте кройники церковьные, чытайте сыноды давные, - (обачите же) ся правды дощупаете; дайте одно покой геретикомъ, которые писма выкручаютъ (нищуютъ); не утекайтесь до нихъ о порадѹ, о выклады. Еслижь чого у себе не маєте, якожь много не доставаетъ, а звлаца писма светыхъ отецъ и справъ соборовыхъ въ нашомъ езыху Рускомъ, о чомъ другіе мало и слыхали, - ино до братыи, не до непрятелей утекайтесь: тамъ все найдете, одно не гордите писмы Латинскими, чытайте съ пилностью, доведаетея правды»* [РИБ Антиризис: 971]. Водночас мислитель наголошував, що нерозуміння унії значною частиною суспільства, і зокрема простими людьми, зумовлено власне мовним чинником: *«Бо як же вѣдати мають, коли писма и книгъ светыхъ отецъ, до такихъ речей потребныхъ, въ нашомъ языку Рускомъ не маемъ, а чужьсьмъ вѣрити не хочемъ, але все людское ганимъ, а своего лѣшого не покажемъ»* [РИБ Унія: 118]. Розпочинаючи аналіз п'ятьох артикулів, що лежать в основі суперечки між православними та уніями, полеміст знову наголошує на одній із причин нерозуміння православними потреби унії, серед яких і мовна: *«...албо не вѣдають, албо не чытають, албо тежь книгъ въ Рускомъ*

языку о томъ писаныхъ у себе не мають...» [РИБ Унія: 122]. Нетипово сміливими є Потієві аксіологічні судження про слов'янську мову, які він висловив у книзі «Оборона собору Флорентійського» (Вільно, 1604 р.), іронічно обурюючись: «У нас в руси, хотя бы подобно и сам чорт з пекла што вымыслил, быле бы словенским языком, все прыймутъ, не пытаючися, если правда и з якого фундаменту вышло» [цит. за 5: 388].

Працю «Гармонія» («Harmonia», 1608 р.) створено руською та польською мовою з промовистою мотивацією у передмові, з якої випливає однакова гідність обох мов та наголос на них як основному способу донесення правди і порозуміння та невіддільного зв'язку мов зі східною і західною церковними традиціями: «А протожъ, ку показаню правды, собралемъ тые артыкулы тымъ порядкомъ: церемоніи Восточное церкви по-Руску, а Рымское по-Полску написалемъ, для вѣдомости досконалоше обоей сторонѣ. А вѣдже чого хто не дочытається въ Рускомъ, того довѣдається въ Полскомъ писаню, въ чомъ ся згажають, въ чомъ отъ себе розни суть, и за якими опиніями?» [РИБ Гармонія: 171].

Отже, лінгвістичні судження Іпатія Потія відображають його біблійне трактування сили слова, потребу комунікаційної доступності через руську та почасти латинську мови, необхідність десакралізованого сприйняття слов'янської мови. Вибір двомовного коду через руську та польську мови відображає не тільки тодішню суспільно-політичну атмосферу колоніального статусу Руси, але позитивний відхід від послуговування сакральними мовами в духовній царині. Василь Щурат у цій харизматичній особистості, попри все, побачив утвердження національного характеру: «Оборона обряду й мови, тих чинників, що заporučували цілість і відрубність нашому народові – се, як бачимо, признака діяльності Потія і його наслідника. Се та заслуга, перед якою блідли би які-небудь культурні здобутки, з котрими нам, без унії, прийшлося би потонути як в не польській, то в московській повені. Унія давньому культурному розвитку запевнювала національний характер, світовій культурі – одну творчу індивідуальність більше» [27: 153].

Однак за саме XVII ст. Унійна Церква, попри знакові руськомовні спроби Іпатія Потія та Велямина Рутського, не обрала магістрального руськомовного шляху, весь час роздвоюючись на офіційну мову Речі Посполитої – польську та не полишаючи в богослужінні церковнослов'янської. Саме апелювання до руської мови, що було частіше, ніж її вживання, виказує сильнішу дію зовнішнього соціального чинника супроти слабшої внутрішньої етнопсихологічної настанови унійної духовної еліти в утвердженні руськомовного пріоритету в умовах чужої католицької держави.

1. Возняк М. Історія української літератури. У 2 книгах : [навч. вид. 2-ге, переробл.] / М. Возняк. – Львів : Світ, 1992. – Кн. 1. – 696 с.
2. Галадза П. Літургичне питання і розвиток богослужіння напередодні Берестейської унії аж до кінця XVII ст. / П. Галадза // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. Матеріали Четвертих «Берестейських читань». – Львів, 1997. – С. 1–29.
3. Грушевський М. С. Історія української літератури : В 6 т. 9 кн. / упоряд. О.В. Дідух; приміт. С. К. Росовецького / М. С. Грушевський–К. : Либідь, 1995. – Т. 5. – Кн. 2. – 352 с.
4. Жмир В. Ф. На шляху до себе (Історія становлення української національної свідомості) / В. Ф. Жмир // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 1. – С. 144–162.
5. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.
6. Історія української літератури. Давня література (XI – перша половина XVIII ст.) / відп. ред. Л. Є. Махновець. – К., 1967. – 538 с.

7. *Кралюк П. М.* Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. / П. М. Кралюк. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007. – 208 с.
8. *Липа Ю.* Всеукраїнська трилогія : У 2 т. / Ю. Липа // Призначення України. – К. : МАУП, 2007. – Т. 1. – 336 с.
9. *Лісовий В.* Культура – Ідеологія – Політика / В. Лісовий. – Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1997. – 350 с.
10. *Макарушка О.* Огляд літературної діяльності митрополита Іпатія Потія / О. Макарушка // Ювілейна книга в 300-літні роковини смерті Іпатія Потія. – Львів, 1914. – С. 142–149.
11. *Мудрий С.* Нарис історії Церкви в Україні / С. Мудрий. – Рим – Львів : Вид-во ОО. Василян, 1995. – 404 с.
12. Нарис історії Василянського Чину // Записки ЧСВВ. – Рим : Вид-во ОО. Василян, 1992. – Т. 48. – 640 с.
13. *Німчук В.* Конфесійне питання і українська мова кінця XVI – початку XVII століть / В. Німчук // Берестейська унія і українська культура XVII століття. – Львів : Інститут історії церкви Львівської Богословської Академії, 1996. – С. 1–48.
14. *Огієнко І.* Українська літературна мова XVI-го і український Крехівський Апостол / І. Огієнко. – Варшава, 1930. – Т. I. – 520 с.
15. *Паславський І.* Між Сходом і Заходом. Нариси з культурно-політичної історії української церкви / І. Паславський. – Львів : Стрім, 1994. – 144 с.
16. *Патрило І. І.* Йосафат Кунцевич – помічник і архієпископ Полоцький / І. І. Патрило // Записки чина св. Василя Великого. – Рим, 1967. – Вип. 1–4. – Т. VI (XII). – С. 17–59.
17. *Пахльовська О.* Парадигми православної цивілізації демократія: виклик України візантійському моноліту / О. Пахльовська // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: [зб. наук. пр. на пошану пам'яті проф. Валерії Михайлівни Нічик] / ред. упоряд. : Л. Довга, Н. Яковенко. – К. : Критика, 2005. – С. 395–420.
18. *Пашук А.* Українська церква і незалежність України / А. Пашук. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 364 с.
19. *Підручний П. В.* ЧСВВ. Два програмові писання Й. Рутського / П. В. Підручний // Записки ЧСВВ. – Рим : Вид-во ОО. Василян, 1974 – Т. IX (XV). – Вип. 1–4. – С. 24–47.
20. *Савицький І.* Іпатій Потій, Єпископ володимирський і митрополит київський / І. Савицький // Ювілейна книга в 300-літні роковини смерті Іпатія Потія. – Львів, 1914. – С. 1–133.
21. *Студинський К.* В тристалиге смерті Іпатія Потія / К. Студинський // Ювілейна книга в 300-літні роковини смерті Іпатія Потія. – Львів, 1914. – С. 158–167.
22. *Трипольській Н.* Уніатский митрополитъ Ипатій Поцій и его проповедническая деятельность. Общія замечанія о проповедяхъ Ипатія Поція / Н. Трипольській // Труды кievской духовной академии. – Киевъ, 1878. – № 1. – С. 377–413.
23. *Франко І.* Характеристика руської літератури XIV–XVIII ст. / І. Франко // Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 342–372.
24. *Чубатий М.* Митрополит Іпатій Потій. Апостол церковної єдності / М. Чубатий. – Львів, 1914. – 95 с.
25. *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків : Акта, 2002. – 1054 с.
26. *Шкраб'юк П. В.* Монаший Чин Отців Василян у національному житті України / П. В. Шкраб'юк. – Львів : ВВП «Місіонер», 2005. – 439 с.
27. *Щурат В.* Потієва Унія / В. Щурат // Ювілейна книга в 300-літні роковини смерті Іпатія Потія. – Львів, 1914. – С. 150–157.
28. *Chynczewska-Hennel T.* Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII wieku / T. Chynczewska-Hennel. – Warszawa, 1985. – 191 s.

Умовні позначення використаних джерел

Арх. Сб. – Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1900. – Т. 12. – 230 с.

Акт. ЮЗР, 1865 – Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссией. – К., 1865. – Т. II – 287 с.

Арх. ЮЗР, 1859 – Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Волынскомъ генерал-губернаторе. Постановления дворянскихъ провинціальныхъ сеймовъ, въ Югозападной Россіи. – К., 1859. – Ч. I. – Т. I. – 554 с.

Арх. ЮЗР, 1871 – Там само. – К., 1871. – Ч. I. – Т. IV. – 746 с.

ДХ – Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / [упорядн. І. Крип'якевич, І. Бутич]. – К.: Вид-во, АН УРСР, 1961. – 718 с.

ОДБУ – Основні документи Берестейської унії. – Львів: Видавничий відділ «Свічачо», 1996. – 88 с.

ППП – Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в. [видав Кирило Студинський]. – Львів, 1906. – Т. I. – 314 с.

П. Унія – Потій Іпатій. Унія греків з костолом римським 1595 року / Потій Іпатій. // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: У 2 частинах. – К.: Наук. думка «Основи», 1995. – Ч. 2. – С. 101–130.

РИБ Унія – Потій Іпатій. Унія грековъ съ костелом римскимъ / Потій Іпатій // Русская историческая библиотека. Памятники полемической литературы Западной Руси. – Петербург, 1882. – Кн. 2. – С. 111–168.

РИБ Антиризис – Потій Іпатій. Антиризис / Потій Іпатій // Русская историческая библиотека. Памятники полемической литературы Западной Руси. – Петербург, 1903. – Кн. 3. – С. 476–982.

РИБ Гармонія – Потій Іпатій. Гармонія («Harmonia») / Потій Іпатій // Русская историческая библиотека. Памятники полемической литературы Западной Руси. – Петербург, 1882. – Кн. 2. – С. 168–222.

УУГ – Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / [упорядк. Іван Бутич, В'ячеслав Ринсевич, Ігор Тесленко]. – Київ–Львів: НТШ у Львові, 2004. – 1085 с.

УСПД ост. чв. XVII – поч. XVIII – Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. / [упорядк., резюме, приміт. В. Шевчука]. – К.: Дніпро, 2001. – Т. III. – Кн. 2. – 576 с.

UNIATE CLERGY AND THE RUS' LANGUAGE (LITERARY UKRAINIAN) IN THE 17TH CENTURY: TENDENCY OF GRAVITY AND REPULSION

Iryna Farion

*Lviv Polytechnic University
vul. Bandery 12, 79013, Lviv, Ukraine
iryna.farion@gmail.com*

The article studies the problem of lingual consciousness of the Ukrainian Uniate clergy and the position of the Rus' language (literary Ukrainian) in it in the 17th century. The main attention is focused on the philosophy of lingual consciousness of clergy in diachrony; on peculiarity of Rus' language reception in different religious writings and documents; and on the significant personalities' role in the choice and strengthening of the Rus' language. Conclusions are offered as to interdependent relations between socio-political and religious processes in the Polish-Lithuanian Commonwealth as well as conservative and satellite methods of language problem solving despite certain reformative efforts.

Key words: Union of Brest, Uniate clergy, the Rus' language, the Church Slavonic language, reformation.

**УНИЙНОЕ ДУХОВЕНСТВО И РУСЬКА МОВА (КНИЖНЫЙ
УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК) В XVII В.: ТЕНДЕНЦИИ ТЯГОТЕНИЯ И
ОТТАЛКИВАНИЯ**

Ирина Фаріон

*Национальный университет «Львовская политехника»
ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина
iryna.farion@gmail.com*

В статье исследована проблема языкового сознания украинского униейного духовенства и места в нем *руської мови* (книжного украинского языка) в XVII в. Основное внимание сосредоточено на философии языкового сознания духовенства в диахронии, характере рецепции книжного украинского языка в разных религиозных произведениях и документах, а также роли знаковых личностей в выборе и утверждении украинского языка. Сделан вывод о взаимозависимости между общественно-политическими и религиозными процессами в Речи Посполитой и, несмотря на определенные реформационные усилия, консервативный и сателлитный путь решения языковой проблематики.

Ключевые слова: Берестейская уния, униейное духовенство, книжный украинский язык, церковнославянский язык, реформация.

Стаття надійшла до редколегії 2.09. 2013
Прийнята до друку 25.09.2013